

URFA ULU CAMİİ HAZİRESİNDEKİ MEZAR TAŞLARI

Yrd. Doç. Dr. Gül GÜLER*

Öz

Bu çalışmada, Urfa Ulu Camii Haziresi içerisinde bulunan 127 mezar taşı incelenip değerlendirilmiştir. Ulu Camii Haziresindeki mezar taşları, Urfa'daki tarihi mezar taşlarının büyük çoğunluğu gibi, genellikle 19.ve 20.yüzyıla aittir. Haziredeki en erken tarihli mezar, H.1107- M.1695 tarihli Rakka-Urfa valisi Kadızade Hüseyin Paşa'ya ait olan mezar taşıdır. Çalışma kapsamında Urfa Ulu Camii Haziresindeki mezar taşlarının mezar taşı tipleri, malzemesi, süslemesi, yazı tipleri, başlıkları ve tarihleri incelenmiş ve Urfa'daki diğer tarihi mezarlıklardaki mezar taşları ile karşılaştırılarak değerlendirmesi yapılmıştır. Bu değerlendirmeler sonucunda, Urfa Ulu Camii haziresindeki mezar taşlarının, Urfa'daki tarihi mezar taşları içerisindeki yeri ve önemi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Urfa, Ulu Camii haziresi, mezarlık, mezar, mezar taşı.

Gravestones of Ulu Camii (Grand Mosque) Cemetery in Urfa

Abstract

In this study, 127 grave stones located in ULU CAMİİ (Grand Mosque) Cemetery in Urfa are analyzed. Like many other historical gravestones in Urfa, those located in ULU CAMİİ (Grand Mosque) Cemetery date also back to 19 and 20 centuries. The earliest dated gravestone in the cemetery belongs to Kadızade Huseyin Pasha (A.D. 1695) who is the governor of Rakka-Urfa. Types, material, ornament, type font, head and dates of all grave stones in ULU CAMİİ (Grand Mosque) Cemetery are examined and they are also compared with the other historical gravestones in Urfa within this study. In conclusion, grave stones located in ULU CAMİİ (Grand Mosque) Cemetery are analyzed to examine their place and importance in historical gravestones located in Urfa.

Keywords: Urfa, Ulu Camii Cemetery, graveyard, grave, gravestone.

1. Giriş

Urfa Ulu Camii, şehir merkezindeki tarihi doku içerisinde bulunmaktadır. İnşa ve bani kitabesi bulunmadığı için kesin yapılış tarihi bilinmeyen Ulu Cami¹, mihrap duvarına paralel (doğu-batı yönündeki) enine üç sahından oluşan harim

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Urfa Ulu Cami'ni, doğu cephesinde, harim duvarına bitişik olarak inşa edilmiş olan Eyyubi Medresesi'ne göre tarihlenmek mümkün olabilmektedir. Medrese, kuzey cephesinde yer alan kitabeye göre, H.587-M.1191 tarihinde inşa edilmiştir. Medreseden daha önce inşa edilmiş olması gereken, Ulu Cami'nin inşa tarihi, 12.yüzyılın üçüncü çeyreği olarak kabul edilmektedir (Güler M, 2005).

ile harimin kuzey tarafındaki son cemaat mahallinden oluşmaktadır. Son cemaat mahallinin kuzey tarafında yapının geniş bir avlusu, avlunun kuzeydoğu köşesinde minaresi ve kuzeybatı tarafında ise haziresi yer almaktadır (Fot.no.1). Ayrıca caminin doğu tarafında, harim duvarına bitişik olarak inşa edilmiş Eyyubi Medresesi bulunmaktadır.

Ulu Cami avlusunun kuzeybatı köşesinde yer alan hazirede², bugün toplam 127 mezar bulunmaktadır. Mezar ve mezar taşları günümüze genel olarak sağlam ulaşmıştır (Fot.no.2).

Bu çalışma kapsamında Ulu Camii Haziresindeki tarihi mezar taşlarının tespiti, envanter çalışmalarının yapılması, mezar taşı tipi, malzemesi, süslemesi, yazı karakteri, mezarların tarihi ve şehirdeki diğer tarihi mezarlıklardaki mezar taşlarıyla benzerlik ve farklılıklarının incelenip değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Ulu Camii Haziresinde mezar taşlarının tespit edilebilmesi için, ilk aşamada haziredeki mezarlar sistematik olarak numaralandırılmıştır. Haziredeki mezarlar numaralandırılırken, hazirenin bugünkü durumu ile İslam dininin ölü gömmeyle ilgili kuralları esas alınmıştır. İslam dinine göre Müslümanlar, mezarlara baş kısmı batıya, ayak kısmı doğuya ve yüz güneye gelecek şekilde konulmaktadır. Bu nedenle hazire mümkün olduğu kadar, kuzeyden başlayarak güneye doğru ve ölülerin gömülüş yönüne göre doğudan batıya doğru numaralandırılmıştır. Hazirenin vaziyet planı çizilerek, mezar numaraları vaziyet planına işlenmiştir. Çalışmanın tamamında bu numaralar esas alınarak tesbit ve tasnifler yapılmıştır. Mezarların ve mezar taşlarının tamamı fotoğraflanmış, rölöveleri alınarak çizimleri yapılmıştır. Mezar taşlarındaki yazılar okunmuş ve günümüz Türkçesine çevrilmiştir.

Her mezarın kataloğu hazırlanmıştır. Her mezar için yapılan katalogda, mezar gövdesi tipleri, baş ve ayak taşı tipleri, başlık tipleri, süslemeleri, yazıları, malzeme ve teknik özellikleri belirtilerek, mezarda yatan kişilerin ölüm tarihleri, cinsiyetleri, meslekleri ve mezara kaç gömü yapıldığı belirlenmiştir. Ayrıca taşların üzerindeki yazılar okunmuş ve süslemeler de tasnif edilmiştir.

Değerlendirilmesi aşamasında, öncelikle hazire kendi içerisinde, mezar gövdesi tipi, mezar taşı- baş ve ayak taşı tipi, başlık tipleri, süsleme çeşitleri, mezarda yatanların cinsiyeti, meslek ve ünvanları, akrabalık ilişkileri, tarih ve yüzyılları, kullanılan malzeme ve teknikleri, yazı türü ve tiplerine göre tasnif edilerek değerlendirilmiştir.

²Urfa tarihi camii hazirelerinde bulunan mezar taşları, tarafımızdan 2011-2012 yılları arasında "Tarihi Urfa Camilerinin Hazirelerindeki Mezar Taşları" adlı bir Tübitak projesi ile çalışılmıştır. Proje kapsamında, Urfa Ulu Camii'nde dahil olmak üzere Yusuf Paşa Camii, Hekim Dede Camii, Halilürrahman Camii, Dergâh Camii hazireleri incelenmiş ve ilk defa bu hazirelerdeki mezarların tespit ve envanterleri tam ve doğru olarak yapılmış ve Çağdaş Osmanlı mezarlarıyla değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır.

Bu değerlendirmelerin sonucunda, Urfa Ulu Cami haziresindeki mezar taşları, Urfa'daki diğer tarihi mezar taşları ile karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Yapılan bu tespit ve tasnifler sonucunda, Ulu Camii Haziresinde bugün toplam 127 mezar bulunduğu, mezar ve mezar taşlarının günümüze genel olarak sağlam ulaştığı tesbit edilmiştir. Ancak bazı mezarların mezar gövdelerinde veya baş ve ayak taşlarında bazı tahribatların olduğu da görülmektedir³.

Haziredeki mezarlar, mezar tipine göre incelendiğinde dikdörtgen gövdeli mezar ve sandık mezar olmak üzere iki farklı tipin olduğu görülmektedir⁴. Dikdörtgen gövdeli mezarların üç farklı şekli vardır. İlk grupta mezar gövdesi sadece dikdörtgen tek bir taştan oluşmaktadır ve taşın iki ucunda baş ve ayak taşı bulunmaktadır (Fot.no.3,8). İkinci grupta mezar gövdesi iki kademededen oluşmaktadır, alttaki kaide kısmı biraz daha geniş üstteki kapak kısmı ise daha dardır (Fot.no.4). Üçüncü grupta ise mezar gövdesi üç kademededen meydana gelmektedir ve aşağıdan yukarıya doğru daralarak kademelenmektedir (Fot.no.10). Haziredeki 113 mezar, dikdörtgen gövdeli mezar tipinde yapılmış olup, bunlardan 44 tanesi tek gövdeli, 50 tanesi iki kademeli, 19 tanesi de üç kademelidir.

Sandık gövdeli mezarlar, üstünde kapak taşı bulunan lahit biçiminde yapılmışlardır. Bu tipin iki şekli vardır. İlk grupta dikdörtgen lahit biçimindeki mezarın en üstünde yine dikdörtgen bir kapak taşı ve bunun iki ucunda baş ve ayak taşı yer almaktadır (Fot.no.5). İkinci grupta ise dikdörtgen gövde köşelerinin yuvarlatılmasıyla oval biçimde yapılmıştır. En altta dikdörtgen bir kaide kısmı, bunun üstünde üç parçadan oluşan lahit kısmı ve en üstte kapak taşı bulunmaktadır (Fot.no.13). Haziredeki 12 mezar, sandık mezar tipinde yapılmıştır.

Mezar tipleri ve mezar numaraları;

Mezar tipleri	Mezar Numarası	Toplam
Dikdörtgen gövdeli mezar	1,2,4,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20,21,22,23,24,25,26,27,28,29,30,31,32,33,34,36,37,38,39,40,41,42,43,45,46,47,48,51,52,54,55,56,57,58,59,61,62,63,64,65,66,67,68,69,70,71,72,75,76,77,78,79,80,81,82,83,86,87,89,90,91,92,93,94,95,96,98,99,100,101,102,103,104,105,106,107,108,109,110,111,112,113,114,115,116,117,118,119,120,121,122,123,124,125,126,127.	113
Sandık mezar	3,5,44,49,50,53,60,73,74,84,85,88.	12

³Mezarların dört tanesinin ayak taşının (38, 43, 71, 122 numaralı mezarlar) yedi tanesinin de baş taşının kırık olduğu görülmektedir (42, 64, 65, 67, 74, 91, 92 numaralı mezarlar). Ayrıca yedi tane ayak taşı, (31, 35, 67, 76, 90, 91, 92 numaralı mezarlar), altı tane baş taşı (94, 103, 118, 123, 124, 126 numaralı mezarlar) ve iki tane de mezar gövdesi (35,97 numaralı mezarlar) bugün mevcut değildir.

⁴Ölü insan bedeninin tamamı gömülebilmesi için dar uzun bir dikdörtgen alan gerektiğinden, mezar gövdelerinin tamamı dikdörtgendir. Müslümanlar, doğu-batı istikametinde, baş kısmı batı, ayak kısmı ise doğu tarafta olacak ve yüzü güneye bakacak şekilde gömüldüğünden, mezar gövdeleri de dar-uzun, enine dikdörtgen şeklindedir.

Haziredeki mezarlar, mezar taşı tipine göre incelendiğinde, yarım ongen prizma, yarım silindirik kesitli, dikdörtgen gövdeli ve sekizgen gövdeli olmak üzere dört farklı tipin olduğu görülmektedir.

Yarım ongen prizma şeklindeki mezar taşları, bir ongen prizmanın ortadan dikey olarak ikiye bölünmesiyle oluşmaktadır (Fot.no.4,8). Hazirede bu mezar taşlarının, yarım ongen prizma şeklinde, sivri kemerli-başlıklı ve yarım ongen prizma şeklinde, sivri kemerli-başlıksız olmak üzere iki tipi görülmektedir. Mezarların 88 tanesinin baş taşında, 85 tanesinin ayak taşında, yarım ongen prizma şeklinde mezar taşı bulunmaktadır.

Yarım silindirik kesitli mezar taşları, silindirik bir gövdenin ortadan dikey olarak ikiye bölünmesiyle meydana gelmektedir (Fot.no.5,10). Bu mezar taşlarının yarım silindirik gövdeli, sivri kemerli-başlıklı ve yarım silindirik gövdeli, sivri kemerli-başlıksız olmak üzere iki tipi görülmektedir. Mezarların 28 tanesinin baş taşında, 26 tanesinin ayak taşında yarım silindirik kesitli mezar taşı görülmektedir.

Dikdörtgen yatay kesitli mezar taşlarının üç farklı tipi görülmektedir. Dikdörtgen yatay kesitli-sivri kemerli, dikdörtgen yatay kesitli-yuvarlak kemerli ve dikdörtgen yatay kesitli-başlıklı mezar taşlarıdır (Fot.no.12,14). Mezarların 3 tanesinin baş taşında, 3 tanesinin ayak taşında dikdörtgen gövdeli mezar taşı bulunmaktadır.

Sekizgen gövdeli mezar taşı tipi, silindirik bir gövdenin dik olarak sekiz kısma bölünmesi ve aşağıdan yukarıya doğru genişlemesiyle oluşmaktadır (Fot.no.14). Mezarların 1 tanesinin ayak taşında, sekizgen gövdeli mezar taşı görülmektedir.

Mezar taşı tipleri ve mezar numaraları;

Mezar taşı tipleri	Mezar Numarası	Toplam
Yarım ongen prizma	Baş taşı: 1,2,4,6,7,8,9,10,12,13,14,15,16,18,19,20,23,24,25,26,27,28,29,30,31,32,33,35,36,40,41,42,43,45,46,47,51,52,55,56,57,58,59,61,62,,63,64,65,66,67,68,69,70,72,76,77,78,79,80,81,82,83,87,90,92,93,95,96,98,99,100,101,102,104,105,108,109,110,111,112,113,114,116,117,118,121,122,125, Ayak taşı: 1,2,4,6,7,8,9,13,14,15,16,18,19,20,23,24,25,26,,27,28,29,30,32,33,34,36,38,40,41,42,43,45,46,47,51,52,55,56,57,58,59,61,62,63,64,65,66,68,69,70,71,72,77,78,80,81,82,83,87,93,95,96,98,100,101,102,103,104,105,108,109,110,111,112,113,114,116,117,121,122,123,124,125,126.	Baş;88 Ayak;85
Yarım silindirik kesitli	Baş taşı: 3,5,11,17,21,22,34,38,39,44,49,50,53,54,60,73,74,84,85,86,88,89,91,106,107,115,119,120. Ayak taşı: 3,5,10,11,17,21,22,39,44,49,50,53,54,60,73,74,84,85,86,88,89,106,107,115,119,120.	Baş;28 Ayak;26

Dikdörtgen gövdeli	Baş taşı: 37,48,75. Ayak taşı: 37,75.	Baş:3 Ayak:3
Sekizgen gövdeli	Ayak taşı: 48	Ayak:1

Haziredeki mezarlar, başlık tipine göre incelendiğinde, fes, sarık, kavuk ve silindirik başlık olmak üzere dört farklı başlık görülmektedir. Başlıklar erkek mezar taşlarına aittir, kadın mezar taşlarında başlık tespit edilememiştir.

Fes tipi başlıklar, Hamidiye, Mahmudiye ve sarıklı fesler olarak üç farklı şekilde yapılmışlardır. Mezar taşlarından 33 tanesinde fes tipi başlık görülmektedir. Hamidiye fesinde başlık, yukarıdan aşağıya doğru genişleyerek inmektedir ve başlığın alt çapı ile üst çapı arasında fark vardır (Fot.no.4,5). Mezar taşlarının 17 tanesinde Hamidiye tipinde yapılmış fes bulunmaktadır.

Mahmudiye fesinde ise başlık yukarıdan aşağıya doğru düz olarak inmektedir. Mezar taşlarının 4 tanesinde Mahmudiye tipinde yapılmış fes bulunmaktadır. Her iki fes tipinin arka kısımlarında genellikle püskül bulunmaktadır. Sarıklı fes tipinde ise uzun bir fesin alt kısmında bir sarığın fesi çevrelediği görülmektedir (Fot.no.9). Mezar taşlarının 12 tanesi sarıklı fes tipinde yapılmıştır.

Sarık şeklindeki başlıklarda, yuvarlak ve uzun yapılmış iki farklı tip görülmektedir (Fot.no.8,19). Mezar taşlarının 7 tanesinde sarık tipinde başlık bulunmaktadır.

Kavuk şeklindeki başlıklarda ise üç farklı tip görülmektedir. Kavuk-sarık karması başlık (Fot.no.18), arkaya doğru yükselen kavuk-sarık karması başlık (Fot.no.16) ve kallavi kavuk (Fot.no.14) başlık olarak yapılmıştır. Mezar taşlarının 13 tanesinde kavuk tipinde başlık yer almaktadır.

Silindirik Başlıklar, sarıklı silindirik başlıklar ve fese benzeyen başlıklar olmak üzere iki şekilde görülmektedir (Fot.no.20). Mezar taşlarının 2 tanesinde silindirik başlık görülmektedir.

Başlık tipleri ve mezar numaraları;

Başlık Tipleri	Mezar Numarası	Toplam
Fes	2,3,5,9,10,15,16,18,19,21,33,29,44,49,50,53,56,57,58,61,68,73,78,84,85,86,88,106,108,111,115,117,119.	33
Sarık	6,25,28,80,81,82,105.	7
Kavuk	4,12,20,23,41,43,48,62,72,76,95,96,120.	13
Silindirik başlıklar	47,113.	2

Haziredeki mezarlar süslemeye göre incelendiğinde, geometrik, bitkisel, mimari ve nesneli olmak üzere dört farklı süsleme çeşidi görülmektedir.

Geometrik süslemede yıldız, burgu, daire ve dış kompozisyonu, mezar taşlarının 9 tanesinde (Fot.no.7,10,17), bitkisel süslemede, palmet, çiçek, yaprak, rozet motifleri (Fot.no.6,13,17), mezar taşlarının 22 tanesinde, mimari süslemede silme, kabara, mukarnas düzenlemesi (Fot.no.5,17), mezar taşlarının 16 tanesinde ve nesneli süslemede de ay-yıldız (Fot.no.7), apolet (Fot.no.7), Mevlevi başlığı (Fot.no.15) tasviri, mezar taşlarının 2 tanesinde görülmektedir.

Süslemeler ve mezar numaraları;

Süslemeler	Mezar Numarası	Toplam
Geometrik (yıldız, burgu, dış komp., daire)	3,17,49,50,53,72,74,86,115	9
Bitkisel (palmet, çiçek, yaprak, rozet)	3,6,21,25,26,28,29,44,49,50,53,60,73,74,80,84,85,88,100,107,115,119	22
Mimari(silme, mukarnas, kabara)	3,44,49,50,53,55,56,60,67,73,74,84,85,88, 99,107	16
Nesneli süsleme (ay-yıldız, apolet, mevlevi baş.)	3,49.	2

Haziredeki mezarlar gömü sayısı ve cinsiyet bakımından incelendiğinde, hazirede bazı mezarlarda birden fazla gömü olduğu için ölü, sayıları ile mezar sayıları arasında farklılıkların olduğu görülmektedir. Mezarlardan 67 tanesinde toplam 90 erkek, 52 tanesinde de toplam 74 kadın gömülmüştür.

Cinsiyet ve mezar numaraları;

Cinsiyet	Mezar Numarası	Toplam
Kadın	1,8,9,10,11,13,14,15,17,19,21,23,24,26,31,32,36,38,39,40,43,45,46,54,59,60,63,66,69,70,73,74,77,83,87,90,91,93,95,96,98,101,104,107,109,112,114,116,119,121,122,125.	52
Erkek	2,3,4,5,6,7,9,10,12,15,16,18,19,20,21,23,25,28,32,33,37,39,41,42,43,44,46,47,50,53,56,57,58,61,62,63,68,72,73,75,76,77,78,79,80,81,83,84,86,89,92,93,95,96,99,102,103,105, 106,108,111,113,115,117,119,120,125.	67

Haziredeki mezarlardan bazılarında, aynı mezara farklı tarihlerde ikinci, üçüncü, dördüncü hatta beşinci ölünün gömüldüğü tespit edilmiştir. Hazirede tek gömü 52 mezarda, iki gömü 33 mezarda, üç gömü 15 mezarda, dört gömü 1 mezarda ve beş gömü 1 mezarda yapılmıştır. Aynı mezara aynı aileden farklı kimselerin belli bir zaman geçtikten sonra gömülmesi, Urfa'daki hazirelerde yaygın olarak görülen bir özelliktir. Mezarlarda birden fazla gömünün yapıldığı, taşların genellikle arka, bazen de yan yüzlerindeki diğer kişi veya kişilere ait kimlik bilgilerinden anlaşılmaktadır (Fot.no.11).

Haziredeki gömü sayıları ve mezar numaraları;

Gömü sayısı	Mezar Numarası	Toplam
Tek gömü	3,4,5,6,7,11,12,16,17,20,24,31,33,37,38,44,53,54,56,57,58,60,61,68,72,74,75,76,78,80,86,88,89,91,92,99,101,103,105,106,107,108,109,112,113,114,115,116,117,120, 121,122.	52
İki gömü	1,2,8,9,13,14,18,19,25,28,32,36,39,40,42,43,50,59,63,66,69,70,77,79,84,90,95,96, 102,104,111,119,125.	33
Üç gömü	10,21,23,26,41,45,46,55,62,73,81,83,87,93,98.	15
Dört gömü	15.	1
Beş gömü	47.	1

Hazirede aynı mezarda yatan kişilerin akrabalık-yakınlık durumları incelendiğinde, dede-baba-oğul, baba-oğul, baba-kız, kardeş, karı-koca, gelin-görümce gibi akrabalık ilişkilerinin olduğu görülmektedir.

Hazirede aynı mezarlarda yatan kişilerin akrabalık-yakınlık durumları ve mezar numaraları;

Akrabalık durumları	Baba-Oğul	Baba-Kız	Kardeş	Dede-Baba-Oğul	Karı-Koca	Gelin-Görümce
Mezar numarası	10,79,84.	77.	19,47.	15,62.	32.	36.

Ulu Camii Haziresindeki mezarlarda metfun olan kişilerin meslek ve unvanları incelendiğinde, mezarların 14 tanesinde meslek ve unvan tespit edilmiştir. Mezarlarda 1 vali⁵, 1 mutasarrıf⁶, 1 fırka komutanı (general), 3 subay, 1 doktor, 2 tüccar, 4 imam, 2 camii mütevellisi şahıs gömülüdür. Ayrıca 5 mezarda seyit, 2 mezarda da şeyh gibi dini unvanları olan kişiler bulunmaktadır.

Meslekler veya unvanlar ve mezar numaraları;

Meslekler veya Unvanlar	Mezar Numarası
İmam	9,25,28,93
Caminin Mütevellisi	12,25
Mutasarrıf	50
Vali	48
Fırka Komutanı (General)	3
Subay	61,63,86
Adliye Baştabibi	108
Tüccar	58,89
Seyyid	2,25,73,76
Şeyh	6,125

Haziredeki mezarlar tarihlerine göre incelendiğinde; Ulu Camii Haziresindeki mezarların çoğunun 19.yy. sonu ve 20.yüzyılın başına ait olduğu görülmektedir. 17.yy'a ait 1 mezar, 19.yy'a ait 49 mezar, 20.yy'a ait 79 mezar bulunmaktadır. Haziredeki en erken tarihli mezar, H.1107- M.1695 tarihlidir ve bu mezarda Rakka-Urfa valisi Kadızade Hüseyin Paşa yatmaktadır.

Hazirede tarihi belirlenebilen mezarlar ve tarihleri;

Tarihler	17.y.y	19.y.y.	20.y.y
Mezar No	48	1,2,3,6,7,8,11,15,18,19,21,23,26,28,41,42,43,45,46,47,49,50,55,56,59,62,66,69,70,72,73,76,77,78,79,81,84,86,87,90,91,92,96,98,99,102,110,115,125	1,2,4,8,9,10,12,13,14,15,16,17,19,20,21,23,24,26,29,31,32,33,36,38,39,40,41,42,43,44,45,46,47,53,54,55,57,58,59,60,61,62,63,66,68,69,70,75,77,80,81,83,87,88,90,91,93,95,96,98,100,102,104,105,106,107,108,109,111,112,113,114,116,119,120,122,123,125,127

⁵ Rakka-Urfa Valisi Kadızade Hüseyin Paşa (H.1107- M.1695) 48 nolu mezar.

⁶ 50 numaralı mezara, Urfa Mutasarrıfı Hacı Süleyman Rüştü Bey (H.1297- M.1880) ile Firuz Paşa (H.1224- M.1809) farklı tarihlerde defnedilmişlerdir.

Mezarları malzeme olarak incelediğimizde, mezarlarda bu bölgeye ait olan nahit taşı kullanıldığı görülmektedir. Mezar ve mezar taşlarındaki yazılar ve süslemeler incelendiğinde, yazıların ve süslemelerin alçak kabartma tekniğinde yapıldığı tespit edilmiştir (Fot.no.6,11,20).

Mezar taşlarındaki yazılar incelendiğinde, mezar taşlarında, celi sülüs, talik, celi talik ve yeni yazı olmak üzere dört farklı yazı tipi olduğu görülmektedir. Haziredeki mezar taşlarından, 81 tanesi celi sülüs, 59 tanesi talik, 1 tanesi celi talik ve 2 tanesi Latin harfleriyle yeni yazı ile yazılmıştır.

Yazı tipleri ve mezar numaraları;

Yazı tipleri	Celi Sülüs	Talik	Celi Talik	Yeni yazı
Mezar No	1,2,4,5,6,9,10,12,13,15,16,17,19,20,21,23,24,25,28,29,30,31,33,34,36,39,40,41,42,43,44,5253,54,55,56,57,58,60,61,62,63,64,65,66,68,70,72,75,77,78,79,80,83,84,88,89,90,93,98,99,100,102,104,105,106,107,108,109,111,112,113,114,116,117,118,120,121,122,123,126	2,3,6,7,8,10,11,13,15,17,18,19,21,24,26,27,28,29,33,36,38,39,44,45,46,47,49,50,52,53,54,56,60,61,69,73,74,76,80,81,83,86,87,88,95,96,98,100,101,102,105,110,111,115,116,119,122,124,125	14	32,127

Yazılar genellikle yatay dikdörtgen çerçeveler içerisinde ve her bir çerçeveye bir satır gelecek şekilde düzenlenmiştir. Yazıların bir kısmı da sekizgen çerçeveler, eğik dikdörtgen veya altıgen çerçeveler içerisinde yer almaktadır. Mezar taşlarındaki yazılarda genellikle, başlangıç ifadesi (serlevha), sebep bildirme, Allah'tan istek içeren, üç ana gurup yazı bulunmaktadır.

Haziredeki mezar taşlarının 98 tanesinde "başlangıç ifadesi" (serlevha) vardır. Başlangıç ifadelerinden 4 tanesinde "*Ah mine'l-mevt* (Ah ölümden!)", 42 tanesinde "*El-Fatiha*", 6 tanesinde "*Fatihati'l-Kitab*", 4 tanesinde "*Haza'l-kabru'l-merhum/ merhume*" (Bu, merhum/merhume...kabridir), 1 tanesinde "*Hüve'l-Baki*" (Allah sonsuzdur), 13 tanesinde "*Lâ ilahe illallah Muhammedü'r-Resûlullah*", 2 tanesinde "*Lillahi'l-Fatiha*" (Allah için Fatiha), 1 tanesinde "*Men kâne âhiru kelâmihî*" (Kimin son sözü La ilahe İllallah olursa..), 24 tanesinde "*Rızâen Lillahi'l-Fatiha*" (Allah rızası için Fatiha), 1 tanesinde "*Ya Hazret-i Mevlana*" yazılıdır.

Mezar taşlarının 2 tanesinde "sebep bildirme" (Şehit-maktûl) vardır. 10 mezar taşında da "Allah'tan istek" tespit edilmiştir. Allah'tan istek olarak 5 tanesinde "*Rahmetullahi 'aleyhi ve 'alâ cemî'l-mü'minîne ve'l-mü'minât*" (Allah'ın rahmeti ona, bütün mümin erkek ve kadınlar üzerine olsun, 5 tanesinde de "*Tayyeballahu serâhâ ve ce'ale'l-cennete mesvâhâ*" (Allah, yattığı yeri güzel ve cenneti hanesi kılsın) yazılıdır.

Mezar taşlarında bulunan yazılardaki ifadeler;

Başlangıç İfadesi (Serlevha)	Mezar Numarası
Ah mine'l-mevt (Ah ölümden!)	22,34,52,64

El-Fatiha	1,2,9,10,12,15,16,17,19,20,24,30,39,41,43,44,46,47,53,54,56,58,62 63,66,68,75,77,79,80,88,93,98,103,108,109,111,112,113,120,121, 122
Fatihâtü'l-Kitab	33,38,69,76,81,125
Haza'l-kabru'l-merhum/merhume (Bu,merhum/merhume...kabridir)	6,23,28,37
Hüve'l-Baki (Allah sonsuzdur)	86
Lâ ilahe illallah Muhammedü'r- Resûlullah	3,8,11,14,18,21,25,60,61,73,78,96,107
Lillahi'l-Fatiha (Allah için Fatiha)	84,90
Men kâne âhiru kelâmihi (Kimin son sözü La ilahe İllallah olursa..)	72
Rızâen Lillahi'l-Fatiha (Allah rızası için Fatiha)	4,5,7,13,29,31,36,40,45,48,50,57,70,83,87,95,104,105,106,114,115 116,117,119
Ya Hazret-i Mevlana	49

Sebeb Bildirme	Mezar Numarası
Şehit-maktûl	15,111

Allah'tan İstek	Mezar Numarası
Rahmetullahi 'aleyhi ve 'alâ cemii'l-mü'minîne ve'l-mü'minât (Allah'ın rahmeti ona, bütün mümin erkek ve kadınlar üzerine olsun)	3,40,44,50,69
Tayyeballahu serâhâ ve ce'ale'l-cennete mesvâhâ (Allah, yattığı yeri güzel ve cenneti hanesi kılsın)	31,38,53,60,73

2. Urfa Ulu Camii Haziresindeki Mezar Taşlarının Değerlendirilmesi

Ulu Camii haziresi, Urfa'daki tarihi camii hazireleri içerisinde mezar sayısı bakımından en büyük ikinci haziredir.

Hazirede mezar tipi olarak en çok “dikdörtgen gövdeli mezarlar” görülmektedir. Genellikle ortada bir açıklığı bulunan kapak taşı ve alt kısmı kademeli yapılan bu tip, hazirelerdeki 125 mezardan 113 tanesinde görülmektedir. Haziredeki mezar taşlarının hemen hepsinde baş ve ayak taşı bulunmaktadır. “yarım ongen prizma” şeklindeki mezar taşı tipinin hazirede, en çok kullanılan taş tipi olduğu görülmektedir. Bir ongen prizmanın ortadan düşey olarak ikiye bölünmesiyle oluşan mezar taşı haziredeki 88 baş, 85 ayak taşında bulunmaktadır.

Haziredeki başlıklı mezar taşlarının tamamı erkek mezar taşlarıdır, kadın mezar taşlarında başlık bulunmamaktadır. Hazirede en yaygın görülen başlık tipi “festir” ve 33 baş taşında görülmektedir.

Haziredeki mezar ve mezar taşlarında, süslemenin fazla yer almadığı görülmektedir. Üzerinde süsleme bulunan taşlarda ise süsleme, basit birer bitkisel ya da geometrik motif veya mimari süsleme olarak yer almaktadır.

Mezarların büyük bir kısmında birden fazla gömü yapıldığı görülmektedir. Aynı mezara, aynı aileden farklı kimselerin belli bir zaman geçtikten sonra gömülmesi, Urfa'da günümüzde bile yaygın olarak görülen bir özellik olduğundan haziredeki aynı mezara farklı tarihlerde ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci definin yapıldığı görülmektedir. Böylece mezarlıktaki mezar sayısından daha çok ölü sayısı oluşmaktadır.

Ayrıca haziredeki mezarların büyük bir kısmında mezarda yatan kişilerin cinsiyeti de belirlenebilmiştir. Mezarlardan 67 tanesinde toplam 90 erkek, 52 tanesinde de toplam 74 kadın gömülüdür. Hazirelerdeki toplam 10 mezarda, aynı mezara değişik tarihlerde birbirleriyle akrabalık ilişkisi olan baba-evlat, kardeşler, karı- koca gibi kişilerin gömüldüğü tespit edilmiştir.

Haziredeki mezarlarda metfun olan kişilerden 14 tanesinin meslek ve unvanı tespit edilmiştir. Bunların genellikle bürokrat, din görevlisi, subay, doktor ve tüccar olduğu görülmektedir. Haziredeki mezarlarda metfun olan kişilerden bir kısmının Urfa'nın bürokrasisinde üst düzey idareci olduğu görülmektedir. Bunlardan en önemlileri Rakka-Urfa valisi Kadızade Hüseyin Paşa (H.1107- M.1695), Urfa Mutasarrıfı Hacı Süleyman Rüştü Bey (H.1297- M.1880) ve Firuz Paşa'dır (H.1224- M.1809).

Ayrıca seyit, şeyh gibi dini unvanlara sahip kişilerde haziredeki mezarlarda metfundur. Hazirenin bulunduğu camii ile hazirede yatan kişiler arasındaki ilişkileri değerlendirdiğimizde, Ulu Camii haziresinde, camide imamlık yapmış dört kişi ile caminin müteveli heyetinde bulunan iki kişinin cami haziresine gömülmüş olduğu tespit edilmiştir. Haziredeki mezarların genellikle 19. ve 20 yy. ait olduğu görülmektedir. Ulu Camii Haziresindeki en erken tarihli mezar, H.1107- M.1695 tarihli Rakka-Urfa valisi Kadızade Hüseyin Paşa'ya ait olan mezar taşıdır. Ulu Camii 12.yüzyılın son çeyreğine tarihlenmektedir, haziredeki en erken tarihli mezar ise 17. Yüzyıla aittir. Bu nedenle hazirenin, camiden çok daha sonra oluşmaya başladığı anlaşılmaktadır.

3. Ulu Camii Haziresindeki Mezar Taşlarının, Urfa'daki Diğer Tarihi Mezar Taşlarıyla Karşılaştırılması

Urfa'daki tarihi camiler içerisinde, Ulu Camii, Hekim Dede Camii, Yusuf Paşa Camii, Halilürrahman Camii ve Dergâh(Mevlidi Halil) Cami'nde, birer hazire bulunmaktadır. Urfa'da günümüze ulaşabilen tarihi müstakil mezarlık alanı Bediüzaman, Harrankapı ve Çift Kubbedir. Bu mezarlıklarda bugüne kadar mezarlıkların tamamını kapsayan ciddi ve detaylı bir envanter çalışması yapılmamıştır⁷.

⁷ Mezarlıklar Çal, H., 2006 ve Karakaş, M., 2011 tarafından incelenmiştir. Ancak bu çalışmalarda mezarlıklardan seçki yapılmıştır. Dolayısıyla bu üç mezarlıktaki mezar sayıları, kaç tanesinin yeni ve eski olduğu, gövde tipleri ve sayıları, mezar tipleri ve sayıları, başlık şekilleri, mezarlarda metfun

Ancak Urfadaki tarihi mezarlıklar ve mezar taşları genel olarak incelendiğinde;

Mezar gövdelerinde en çok dikdörtgen gövdeli mezarların görüldüğü, mezar taşlarında yarım ongen prizma ve yarım silindirik gövdeli mezar taşlarının bulunduğu, süslemenin fazla görülmediği, mezarların büyük bir kısmında birden fazla gömü yapıldığı, mezar tarihlerinin genellikle 19. ve 20. yy. ait olduğu, malzeme olarak, nahit taşının kullanıldığı ve mezarların baş ve ayak taşlarında yazının yoğun olarak görüldüğü söylenebilir. Bu nedenlerle de, Urfa'daki tarihi mezar taşları ile Ulu Camii haziresindeki mezar taşları arasında, mezar gövdesi, mezar taşı tipi, başlık tipi, yazı ve süsleme özellikleri, birden fazla gömü, dönem, malzeme, yazı ve süsleme tekniği olarak genel bir benzerliğin olduğu görülmektedir.

4. Sonuç

Urfa'da tarihi Ulu Camii Haziresinde büyük bir kısmı 19.ve 20.yy'a tarihlenen toplam 127 mezar bulunmaktadır. Haziredeki en erken tarih, H.1107-M.1695, 17. yüzyıla tarihlenen, Rakka-Urfa valisi Kadızade Hüseyin Paşa'ya ait mezar taşındadır. Ulu Camii Haziresindeki mezar taşları, Urfa'daki tarihi mezar taşları ile mezar gövdeleri, mezar taşı tipleri, başlıkları, dönemleri, birden fazla gömü, malzemesi, yazı ve süsleme özellikleri bakımından genel bir benzerlik göstermektedir. Ulu Camii Haziresindeki, mezar gövdeleri, mezar taşı tipleri, başlıkları, dönemleri, yazı tipleri ve çeşitleri, Osmanlının diğer bölgelerindeki mezar ve mezar taşlarının ana özelliklerine ana hatlarıyla benzerlik göstermektedir. Ancak haziredeki mezar taşlarında, süslemenin az, yazının çok yer kaplaması, aynı mezara birden fazla gömünün yapılması, yarım silindirik kesitli mezar taşı tipi ve malzeme olarak nahit taşı kullanımı, haziredeki mezar taşlarında bu bölgeye ait farklı birtakım özellikleri göstermektedir.

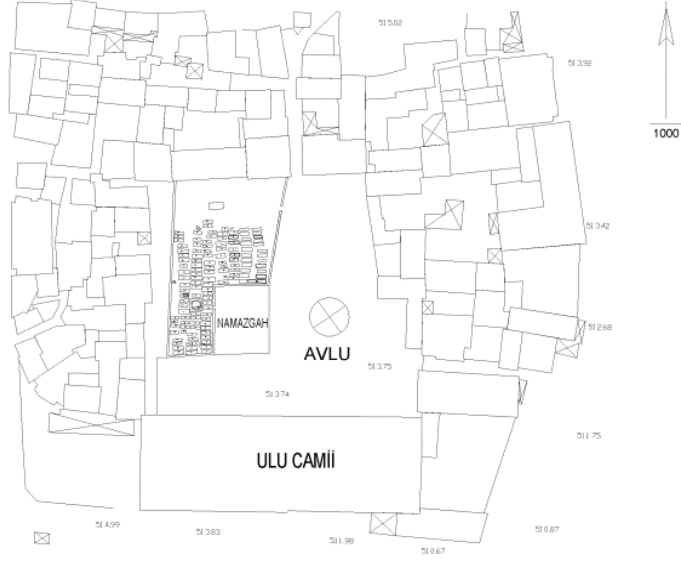
5. Kaynaklar

- ALPER, M., 1987, "Urfa'nın Mekânsal Yapısı Türk İslam Mimarisindeki Yeri ve Önemi", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi.
- ATASOY, N., 2000, "Derviş Çeyizi Türkiye'de Tarikat Giyim Kuşam Tarihi", Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul.
- BAKIRCI, N., 2005, "Mevlevi Mezar Taşları", Rumi Yayınları, İstanbul.
- ÇAL, H., 1999, "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar", Tarihi Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler, İstanbul, s:206-225.

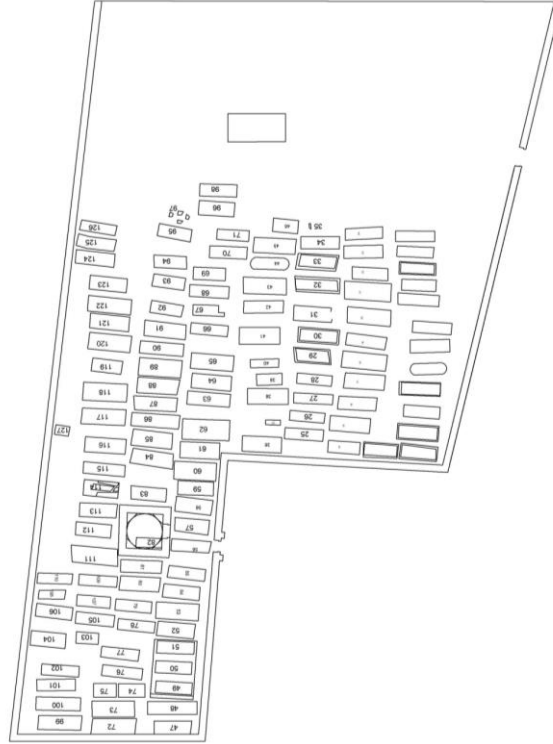
olanların cinsiyeti, ölüm tarihleri, akrabalık ilişkileri, yazıların içeriği ve niteliği bilinmemektedir. Bu nedenlerle de hazireler ile bu mezarlıkları kıyaslayacak sayısal veriler mevcut değildir.

- ÇAL, H., 2006, "*Urfa Şehri Mezar, Mezar Taşları*", 15. Türk Tarih Kongresi 11-15 Eylül, Ankara.
- ÇAL, H., Çal, Ö., 2008, "*Kastamonu Atabey Gazi Camisi ve Türbesi Hazirelerindeki Mezar Taşları*", Kastamonu Belediye Yayını, Ankara.
- ÇAL, H., İLTAR, G., 2011, "*Giresun İli Osmanlı Mezar Taşları*", Giresun Valiliği Yayınları, Ankara.
- GÜLER, M., 2005, "*12.Yüzyıl Anadolu Türk Camileri*", İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi.
- GRAMMONT, B., LAQUEUR, H., VATIN, N., 1990, "*Tarihsel Kaynak Olarak Osmanlı Mezarlıkları, Uygulanan Yöntemler ve Bilgisayarda Yapılabilecek İşlemler*", Erdem, 6,16, Ankara, s: 210-214.
- İŞLİ, N., 2010, "*Osmanlı Serpuşları*", İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkanlığı Ajansı, İstanbul.
- KARA, H., Danışık, Ş., 2005, "*Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları*", Meram Belediyesi Kültür Yayınları, Konya.
- KARAKAŞ, M., 2012, "*Şanlıurfa Mezar Taşları*", Konya.
- KARAMAĞARALI, B., 1992, "*Ahlat Mezar Taşları*", Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara..
- LAQUEUR, H., 1997, "*Huve'l-Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- ÖZCAN, A., 2007, "*Fatih Külliyesi II Hazire*", İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, İstanbul.
- PEKTAŞ, K., 2001, "*Bitlis Tarihi Mezarlıkları ve Mezar Taşları*", Ankara.
- REFİK, A., 1930, "*Anadolu'da Türk Aşiretleri*", Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- TUNÇEL, G., 1997, "*Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları*", Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ÇİZİM VE FOTOĞRAFLAR

Çizim 1 Urfa Ulu Camii ve Haziresi Vaziyet Planı

Çizim 2.Ulu Camii Haziresi Vaziyet Planı

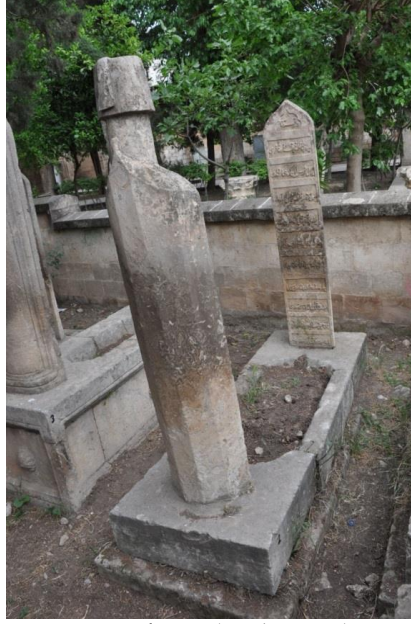
Fotoğraf no 1. Urfa Ulu Camii ve Haziresi

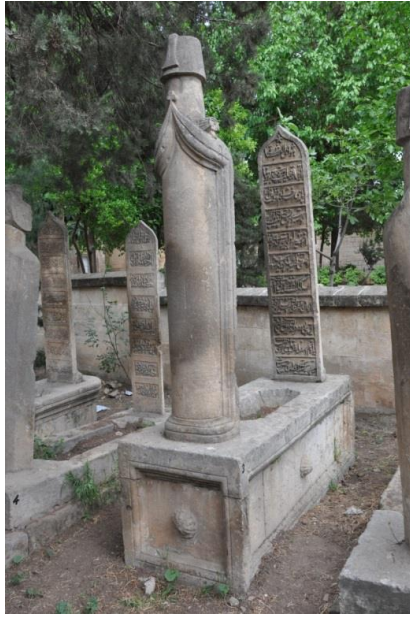
Fotoğraf no 2. Ulu Camii Haziresi Genel

Fotoğraf no 3. (1 nolu mezar)

Fotoğraf no 4. (2 nolu mezar)

Fotoğraf no 5. (3 nolu mezar)

Fotoğraf no 6. (3 nolu mezar)

Fotoğraf no 7. (3 nolu mezar)

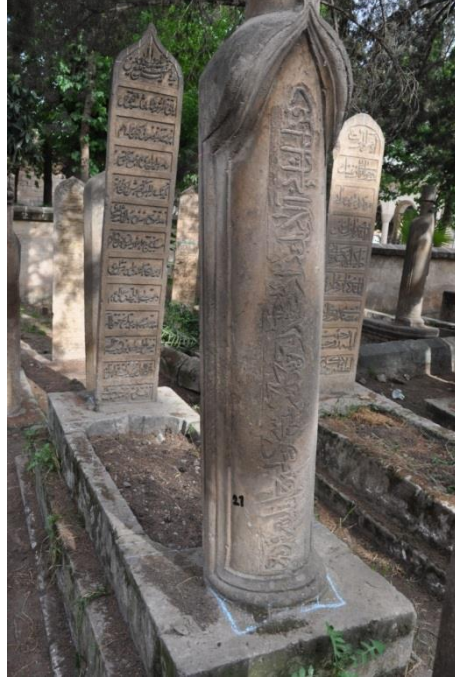
Fotoğraf no 8. (6 nolu mezar)

Fotoğraf no 9. (9 nolu mezar)

Fotoğraf no 10. (17 nolu mezar)

Fotoğraf no 11. (21 nolu mezar)

Fotoğraf no 12. (37 nolu mezar)

Fotoğraf no 13. (44 nolu mezar)

Fotoğraf no 14. (48 nolu mezar)

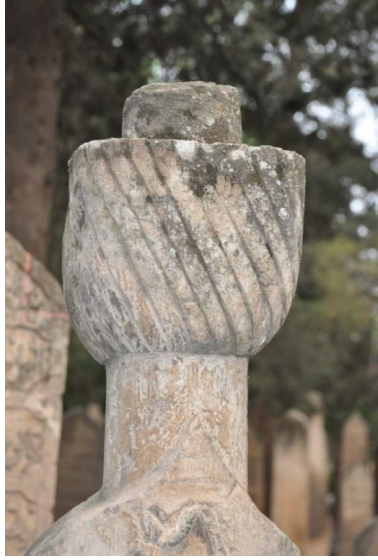
Fotoğraf no 15. (49 nolu mezar)

Fotoğraf no 16. (72 nolu mezar)

Fotoğraf no 17. (74 nolu mezar)

Fotoğraf no 18. (95 nolu mezar)

Fotoğraf no 19. (105 nolu mezar)

Fotoğraf no 20. (113 nolu mezar)

